

G O D A E X E M P E L FÖR BIOLOGISK MÅNGFALD I ODLINGSLANDSKAPET

OLLE KVARNBÄCK

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

FÖRORD	2
INLEDNING	3
GODA EXEMPEL: DAGGMASKAR ERSÄTTER PLOGEN	4
HERDE OCH ENTREPRENÖR	7
UPPSKATTAD VÄTMARK	10
KÄMPAR FÖR ATT HÅLLA BYGDEN LEVANDE	12
JÄTTEN SOM TAR MILJÖANSVAR	15
ANITA FÖRVALTAR ETT KULTURARV	17
FÄGELPARADISET I VATTENRIKET	20
NATUR- OCH LANDSKAPSVÅRD - EN NY INKOMSTKÄLLA	23
SPARVEN SOM KOM TILLBAKA	26
LÄHÄCKAR GYNNAR BÅDE VILT OCH GRÖDA	29

FOTON PÅ OMSLAGETS FRAMSIDA, UPPIFRÅN VÄNSTER: Rödspov *John Larsen*, Päljsjöko och Naima *Olle Kvarnbäck*, Anita Persson *Olle Kvarnbäck*, Sigvard tittar på kornsparv *Olle Kvarnbäck*, Päljsjöko med kalv *Olle Kvarnbäck*, Bosse Svorén med får *Olle Kvarnbäck*, stengärdsgård *Olle Kvarnbäck*, kornsparv *Kurt Ivarsson*.

ANSVARIGA FÖR PROJEKTET HAR VARIT *Magnus Billqvist/Naturskyddsföreningen i Skåne* och *Lisa Blix* samt *Helén Rosengren/Lantbrukarnas Provinsförbund i Skåne*.

TEXTEN ÄR SKRIVEN AV *Olle Kvarnbäck/Hushållningsällskapet*, som också tagit samtliga bilder där inget annat anges.

MAGNUS BILLQVIST står för formgivningen. PETER ELMAN har gjort samtliga teckningar och akvareller.

Förord

Det är viktigt att behålla en biologisk mångfald och att bevara och skydda värdefulla naturmiljöer och kulturhistoriska minnesmärken i naturen. Att så sker är ett allmänt intresse men det är naturligtvis av särskilt intresse för den som äger och brukar marken.

Det skånska odlingslandskapet innehåller i många avseenden en unik, särpräglad och stor biologisk mångfald. En viktig fråga är därför hur mångfalden kan bibehållas och stärkas i ett landskap, som praktiskt taget helt präglats av människan.

Med detta samarbetsprojekt mellan SNF och LRF vill vi visa på goda exempel där lantbrukare bevarar, återskapar och nyskapar värdefulla naturmiljöer. Vi hoppas att denna skrift skall inspirera naturintresserade och lantbrukare att samarbeta och utveckla liknande projekt på många fler ställen i det skånska odlingslandskapet.

Vi vill rikta ett stort tack till alla som bidragit till projektets förverkligande och då särskilt till de medverkande lantbrukarna samt Region Skånes Miljövårdsfond och Länsstyrelsen i Skåne län (svenska staten och EU genom KULM-ptogrammet) som varit med och finansierat projektet.

CHRISTER NEIDEMAN
NATURSKYDDSFÖRENINGEN
I SKÅNE

CHRISTER LAURELL
LANTBRUKARNAS PRO-
VINSFÖRBUND I SKÅNE

Storspoven var tidigare vanlig och utbredd i hela landskapet, där den fanns i många biotoper, allt från öppet odlingslandskap på slätten, till havsstrandängar längs med kusten och till myrar och mossar i skogslandskapet. Under andra halvan av 1900-talet försvann den helt från havsstrandängarna längs Öresundskusten och som häckande på mossar. Att förvandlingen går snabbt visar även inventeringar av storspov gjorda 1995 och 1999. Under dessa fyra år försvann den helt från ytterligare sex kommuner och värst var det ställt för arten i det öppna odlingslandskap där den tidigare var en karaktärsfågel.

Inledning

Arbetet med de goda exemplen grundar sig på intervjuer med de aktuella brukarna. Intervjuerna genomfördes av Olle Kvarnbäck, Hushållningssällskapet, under maj-juli 2003 och uppgifterna om de ekonomiska förhållandena gäller under de förutsättningar som då var gällande.

Vårt mål med de goda exemplen är flera. Vi vill:

- inspirera Naturskyddsföreningens kretsar, odlare i Skåne med flera, att samarbeta i liknande projekt i odlingslandskapet.
- nå ut till markägare och uppmana dessa att bevara och återskapa markerna och att söka bidrag ur EU:s miljöprogram till detta,
- uppmuntra till att markerna betas av hotade lantraser,
- få till stånd samarbete med andra organisationer som Hushållningssällskapet, Jordägarförbundet och Lantmännen.

Vi vill lyfta fram de goda exemplen för att

- visa att sådana finns,
- visa var de finns,
- visa hur de kan genomföras,
- skapa ett bättre samarbetsklimat mellan olika involverade aktörer.

Många av de fågelarter som vi ser som typiska representanter för det skånska jordbrukslandskapet har minskat stort i antal. Detta gäller exempelvis stare, tofsvipa, sånglärka och ladusvala, men även raphöna (bilden). Foto: John Larsen.

Lästips

- Ekstam, U & Forshed, N. 1992. *Om hävden upphör*. Naturvårdsverket.
- Ekstam, U, Aronsson, M & Forshed, N. 1988. *Ångar*. Naturvårdsverket och LT.
- Emanuelsson, U, Bergendorff, C, Billqvist, M, Carlsson, B, & Lewan, N. 2002. *Det skånska kulturlandskapet*. SNF Skåne, Lund.
- Gadd, C. J. 2000. *Det svenska jordbrukets historia III*. Natur och kultur, LT.
- Hallander, H. 2000. *Skånska lantraser*. Skånes Natur 86.
- Johansson, O & Hedin, P. 1991. *Restaurering av ängs- och hagmarker*. Serien Skötsel av naturtyper. Naturvårdsverket, Solna. Jordbruksverket. 1994. *Naturbetesmarker*. Broschyr.
- Jordbruksverket. 1994. *Småvatten och våtmarker i odlingslandskapet*. Broschyr.
- Jordbruksverket. 1994. *Träd i odlingslandskapet*. Broschyr.
- Jordbruksverket. 1995. *Ångar*. Broschyr.
- Jordbruksverket. 2001. *Hamling och lövtäkt*. Broschyr.
- Morell, M. 2001. *Det svenska jordbrukets historia IV*. Natur och kultur, LT.
- Myrdal, J. 1999. *Det svenska jordbrukets historia II*. Natur och kultur, LT.
- Schmitz, A, m fl. 2000. *Odlingslandskap och biologisk mångfald*. SNF Skåne, Lund.
- Stenseke, M. 1997. *Bonden och landskapet. Ägares och brukares relation till markerna och förutsättningarna för en uthållig markanvändning*. Lund.
- Tyler, T & Olsson K-A. 1997. *Floraförändringar i Skåne 1938-1996*. Svensk Botanisk Tidskrift 91.

"Nere på kontinenten är mullsådd ett etablerat odlingskoncept, framförallt i Tyskland men även i Danmark, Frankrike, England och Tjeckien. Inte minst är det betraktat som ett miljövänligt odlingsätt, som bland annat används i vattenskyddsområden."

Daggmaskar ersätter plogen

Per Landén, på Charlottenlunds gård utanför Ystad, sökte efter ett sätt att minska kostnaderna i spannmålsodlingen. På en studieresa i östra Tyskland fann han vad han sökte, ett nytt odlingskoncept som givit gården både bättre ekonomi och mer liv i marken.

Halverad dieselförbrukning. Lägre läckage av bekämpningsmedel, kväve och fosfor. Mindre jorderosion. Lägre avgång av koldioxid. Väsentligt fler daggmaskar och högre biologisk aktivitet i marken. Mindre arbete. Oförändrad skörd.

Mullsådd

Det låter nästan för bra för att vara sant. Ändå är det svårt att vifta bort dessa uppgifter. Per Landén, VD i driftsbolaget Charlottenlund utanför Ystad, gör ett mycket seriöst och kompetent intryck när han berättar om hur han och hans manskap slutat plöja åkrarna och istället börjat med så kallad "mullsådd". Konceptet är hämtat från Tyskland, där det heter Mulchsaat, och innebär att man låter daggmaskar och andra markdjur ta hand om skörderesterna istället för att frakta bort eller plöja ner halmen.

Detta förtroendet för naturens egna krafter uppskattas uppenbarligen av "den nedre bonden" – överallt i fälten på Charlottenlund syns håll efter maskar som varit uppe i ytan och dragit ner halmstrån och andra skörderester. För att samarbetet med maskarna ska fungera är det dock viktigt att halmen hackas ordentligt och sprids jämnt över fältet. Per berättar att de får vassa halmhacken på tröskan oftare nu än tidigare och att de kör med lite lägre stubbhöjd.

- Överhuvudtaget får vi vara noggrannare nu än tidigare. Blir halmen liggande i högar så försvårar det uppkomsten för kommande gröda

och lämnar vi spillsäd så märks det mera. Förr kunde vi plöja ner problemet, men nu måste det bli rätt från början”, säger Per.

Vårsådd

Per ser dock detta som en positiv och lärorik utmaning och hans personal glädjer sig över att de har fått mer fritid sen de började med mullsådd. Övertiden har halverats. Förr hände det att de satt och plöjde ända fram till jul och det var ofta stressigt. Idag tar de bara knappt 50 minuter att jordbearbeta och så ett hektar. Förberedelserna inför vårsådd av spannmål går till på följande vis:

- Oktober: kemisk eller mekanisk bekämpning av ogräs och uppkommen spillsäd.
- Oktober/november: jordbearbetning, 8-10 cm djupt, med gåsfotkultivator.
- Mars: harvning, 6-8 cm djupt, med en gåsfotharv. Före betsådd harvar man två gånger, första gången utan vält.

Höstsådd

På fält som ska höstsås bearbetas jorden med gåsfotkultivatorn inom 24 timmar efter tröskning för att ta tillvara fukten i ytlagret. Efter eventuell ogräsbekämpning körs en gång med gåsfotsharven. Sådden sker med en särskild skivbillsåmaskin.

Kostnaden för att lägga om till mullsådd har legat på inköpen av de nya maskinerna, totalt 500 000 kr. Å andra sidan har man kunnat minska antalet traktorer och sälja av en del redskap, till exempel plojen, så netto har det inte kostat mer än drygt 200 000 kr. Denna summa tjänades snabbt in eftersom brukningskostnaden minskat med 700 kr/hektar. Framförallt är det lönekostnaderna som minskat rejält.

- Den främsta anledningen till att vi började prova mullsådd var att vi var oroade över ekonomin i spannmålsproduktionen. Jag letade efter en väg att minska kostnaderna och fick nys om mullsådd på en studieresa i Tyskland. Vi började med 10 hektar första året, sen blev det 50 hektar andra året och därefter sålde vi plojen och lade om helt och hållet, berättar Per.

Först i Sverige

Det var år 2001 och gården var först i Sverige med att tillämpa mullsådd i stor skala. Fortfarande är det få svenska gårdar som provat mullsådd och det har varit svårt för Per att få tag i information här hemma. Istället har han fått vända sig neråt Europa för att få råd och tips. Per är bland annat med i en dansk förening för reducerad jordbearbetning, DFK.

Nere på kontinenten är mullsådd ett etablerat odlingskoncept, framförallt i Tyskland men även i Danmark, Frankrike, England och Tjeckien. Inte minst är det betraktat som ett miljövänligt odlingsätt, som bland annat används i vattenskyddsområden.

Charlottenlund har inga egna vetenskapliga data på hur miljön påverkats av omläggningen till mullsådd, men enligt Per finns en omfattande dokumentation nere på kontinenten och i Storbritannien. Några av dessa studier, en från Tyskland och en från England, refereras i tidningen Jordbruksaktuellt nr. 3/2003. Resultaten är häpnadsväckande.

Minskat läckage

Läckage av kväve och fosfor minskade vid mullsådd med 60-90 % och jorderosionen var 65 % lägre jämfört med konventionellt jordbruk med plöjning. I den tyska studien (Dr Friedrich Tebrugge) var avgången av koldioxid fem gånger lägre. Det sistnämnda kan dels förklaras av en lägre bränsleförbrukning (på Charlottenlund har den halverats) och dels av att mindre koldioxid frigörs vid själva bearbetningen av jorden.

”- Vi sprutar inte mer än vi gjort tidigare, snarare lite mindre. Dessutom har vi en mycket bättre nedbrytning av bekämpningsmedel i ytlagret, tack vare att skörderesterna som vi lämnar kvar gynnar den mikrobiologiska aktiviteten. Man skulle kunna säga att vi idag har 534 hektar biobädd!”

Per Landén, på Charlottenlunds gård utanför Ystad, fann han vad han sökte efter på en studieresa i östra Tyskland: ett sätt att minska kostnaderna i spannmålsodlingen som givit gården både bättre ekonomi och mer liv i marken.

Fakta om Charlottenlunds gård

Ägare till Charlottenlund är Claes Lachmann. Gården arrenderas ut till driftsbolaget Charlottenlunds gård AB, VD i driftsbolaget är Per Landén. Bolaget har ytterligare tre anställda som arbetar med jordbruket, snickerier, röjning, parkskötsel samt legoarbeten i verkstaden på vintern.

Gårdens totala areal är 622 hektar, varav 534 är åker, 60 är skog och 28 är bete och övrig mark. Driftsbolaget samarbetar även med en granngård på 130 hektar, som de hjälper med jordbearbetning och sådd. Jordarten är varierad med lättlera, mellanlera, styvlera samt mulljord i låga partier. Marken är kuperad, med 30 meters nivåskillnad inom ett skifte.

Växtodling 2003: Sockerbetor 113 ha, Höstvet 240 ha, Malkorn 101 ha, Årter 34 ha, EU-träda 43 ha.

Maskinpark

- Kultivator: John Deere 410 A, 5,3 m
- Harv: Kongskilde Vibrokoncept 2800, 9 m, med Guttlervält 9,40 m
- Såmaskin: John Deere 740 A 8 m

Källor: Jordbruksaktuellt nr. 3/2003.
ATL 23 maj 2003

Se också på <http://www.charlottenlund.se>

"Han har också en känsla av att fåglarna har ökat. - När vi är ute och harvar ser vi till exempel fler måsar efter traktorn."

Internationell forskning har visat att koldioxidutsläppen kan minskas med två ton/hektar och år genom grundare jordbearbetning.

534 hektar biobädd

Hur är det då med användningen av bekämpningsmedel? En vanlig föreställning är att användningen av bekämpningsmedel behöver öka när man inte plöjer ner kvickrot och andra rotogräs. Per tillbakavisar det. Han menar att kvickroten är lättare att bekämpa eftersom den växer högre upp i jorden när man inte plöjer upp nya utlöpare.

- Vi sprutar inte mer än vi gjort tidigare, snarare lite mindre. Dessutom har vi en mycket bättre nedbrytning av bekämpningsmedel i ytlagret, tack vare att skörderesterna som vi lämnar kvar gynnar den mikrobiologiska aktiviteten. Man skulle kunna säga att vi idag har 534 hektar biobädd!

Markens mångfald

Kunskapen om hur mullsådd påverkar biologisk mångfald i agroecosystemet är ännu så länge bristfällig. Det finns dock goda skäl att tro att mullsådd påverkar faunan positivt på flera olika sätt.

· Skörderesterna som lämnas kvar i ytlagret blir tillgängliga som föda inte bara åt dagmaskar utan också åt ett stort antal andra småkryp.

· Plöjning har visat sig döda många maskar och insektslarver direkt och ger också indirekta effekter genom att dramatiskt förändra jordens struktur och därigenom också dess artsammansättning.

Ovannämnda undersökningar från Tyskland och England visar samstämmigt på en kraftig ökning av dagmaskar och också på en ökning av övriga markdjur. Hur faunan ovan mark påverkas är mer oklart men Per Landén har bara goda erfarenheter: - Havrebladlus har jag aldrig behövt spruta mot sen jag började med mullsådd. Jag tror det beror på att lössens naturliga fiender, rovinsekterna, har ökat ute i fälten.

Han har också en känsla av att fåglarna har ökat. - När vi är ute och harvar ser vi till exempel fler måsar efter traktorn. Men det är svårt att säga säkert. Hälsa Naturskyddsföreningen att vi gärna skulle få hjälp med en undersökning av flora och fauna på våra fält, avslutar Per.

Foto: Per Landén.

Herde och entreprenör

– Jag är herde, inte bonde, säger Claes-Göran ”Bosse” Svorén. Han driver företaget ”Boskap för naturvård” med restaurering och skötsel av ängs- och parkområden som affärsidé. Betesdjur och lie är hans redskap.

Pålsjöskogen i Helsingborg, den 24 juni. Bosse har åkt dit för att titta till sina lantrasdjur som går och betar i de nystängslade hagarna, intill joggare, unga föräldrar med barnvagnar och pensionärer. Var och varannan förbipasserande hejar på Bosse. Det märks att han är en populär person. Vissa kommer fram och pratar. Mirka Enström berättar målande hur mycket det betyder för henne att se djuren gå och beta och hur glad hon blir av att prata med Bosse.

– Han kan allt om djur och natur och till och med en massa om Polen där jag är uppväxt. Och så är du så positiv och skojfrisk, säger Mirka och ger överraskande Bosse en puss på kinden.

Bosse är till stor del självlärd. Han har aldrig gått i lantbruksskola och lärt sig ”irrläror”, som han uttrycker det. Han berättar att han har haft ett starkt djur- och naturintresse ända sedan barnsben.

– Granngården hade kor och får, och jag var där jämt.

I skolan trivdes han däremot inte alls. När han var 14 år hade han fått nog och en fredag gick han upp till rektorn och sa att han inte skulle komma tillbaka på måndag.

– De hotade att skicka polisen efter mig, men de har inte fått tag i mig än, säger han och skrattar.

16 olika lantraser

I yrkeslivet har han arbetat i skogsbranschen och med vägentreprenad innan han för tio år sedan började med sitt egna företag som naturvårdsentreprenör. De första djur han skaffade var en flock tibetanska jakar.

– Jag ville ha några djur som var duktiga på att äta gammal gräsförna och som gick att släppa på bete tidigt på säsongen. Jakarna har också ett fint kött. Tyvärr förlorade jag en stor del av besättningen genom att de drack vatten som var förgiftat, troligen av blågrönalger.

Numera satsar Bosse på svenska lantraser. Helsingborgsborna kan njuta av att få studera de flesta utrotningshotade raser i sitt närområde.

• Sex raser nötkreatur: fjällboskap, fjällnära boskap, bohuskulla, rödkulla, väneko, ringamålako.

• Sju raser skogsfår: gästrikfår, hälsingefår, dalapålsfår, svärdsjöfår, roslagsfår, värmlandsfår och gutefår.

• Och tre raser getter: göingeget, jämtget och lappget.

Lägg därtill ett antal får av kötttraskorsning, en besättning skotsk höglandsboskap, en grupp alpackor (ett slags lamadjur) samt en helt egen nötkreatursras, ”Pålsjökon” som Bosse avlat fram. Det är en mångfald som förmodligen saknar motstycke bland enskilda djurhållare i vårt land.

Fäbodriften är mitt ideal

Bosse tycker att det är en stor fördel i naturvårdsarbetet att ha många olika djurslag och raser. Alpackorna är till exempel aggressiva mot rovdjur vilket kan vara bra i tätortsområden med mycket hundar. – Jag använder ofta alpackorna för att vakta fåren mot hundar.

Höglandsboskap är ”stormtrupperna”, de som skickas in först när sankta områden med bladvass ska restaureras. Sen kan andra raser komma in och beta ner vegetationen ytterligare. Getterna är viktiga eftersom de så gärna betar löv och håller efter vedartade och taggiga växter, till exempel björnbär, som få andra djur äter.

– Fäbodriften är mitt ideal. Där går många olika djurslag tillsammans och djuren väljer individuellt vad de vill äta, vad de behöver.

”- Fäbodriften är mitt ideal. Där går många olika djurslag tillsammans och djuren väljer individuellt vad de vill äta, vad de behöver”, säger Bosse Svorén, här med sin pålsjötjur.

I Skåne fanns det åtminstone en get som skiljde sig från de övriga i Sverige, men denna antogs helt ha försvunnit när de sista slaktades på 1960-talet. År 1978 hittades dock glädjande nog en liten spillra av dessa getter i Göinge. Rasen benämns sedan dess göingeget och en typisk sådan är blågrå och något kraftigare och större än norrländska getter.

De husdjur vi idag håller oss med skiljer sig betydligt från de som först infördes till Sverige. Genom århundraden har lokala lantraser uppstått genom avel, anpassning till lokala förhållanden som vegetation, klimat, skötsel och jordmån. Men våra raser har korsats med utländska i så hög grad att de till stor del försvunnit. De få vi har kvar härstammar från små restpopulationer som kunnat leva kvar för att enstaka personer valt att behålla dem. Vi vet inte hur ursprungliga dessa spillror egentligen är, men det ligger idag i samhällets intresse att bevara dessa levande kulturminnen. *Bosse Svoréns rödkullor vid Hasslarps sockerbruksdammar.*

”– Det här är framtiden, säger Bosse med stark övertygelse. – Det finns så mycket att vinna på att satsa på naturvård med betesdjur. Jag tror att herden kommer att få ett uppsving i morgondagens samhälle.”

För att de unga djuren ska lära sig en bra betesteknik ser Bosse alltid till att de har äldre djur i flocken som kan lära de yngre. Då blir de också lugnare och går inte ut ur hagen.

– Jag undviker till exempel att ha grupper med enbart kvigor i.

Det som inte djuren betar av slår Bosse av med lie. Under sommaren går han med lie ett par timmar nästan varje dag.

– Jag sliter ut två lieblad per säsong.

Skräppor och mållor är två växter som djuren behöver hjälp med att hålla efter i betesmarkerna. Anledningen till att han föredrar lie framför till exempel en motordriven grästrimmer är att den är mycket tystare och, hävdar han, att djuren hellre äter växter som slagits med lie än slitits av med trimmerns snöre.

Pålsjökon

För tio år sedan satte Bosse igång att försöka avla fram en egen ras av nötkreatur, särskilt anpassad för naturvård på små ytor. De egenskaper han sökte var:

- Litenhet. Kon skulle vara lätt att flytta och trivas även i små fällor.
- Fromhet. Den skulle vara lugn och lätt att handskas med.
- Tålighet. De skulle kunna livnära sig även i starkt igenväxta marker med mycket problemväxter.

Till en början gick avelsarbetet mindre bra då han bara fick tjurkalvar, men nu finns tre moderdjur av den nya rasen. Vilka raser som korsats vill han dock inte avslöja.

Resultatet är i alla fall en ko i miniformat, endast 80 cm i mankhöjd, som äter lite av varje. I Pålsjöskogen går den och noppar av topparna på brännässlor och äter svalört. Fromheten verkar han också ha lyckats bra med. Till och med tjuren är mycket kelig och låter sig villigt klias. I dagsläget finns sju individer av Pålsjökon, men flera är på gång.

Går det att köpa en Pålsjöko? – Nej, de är inte till salu, åtminstone inte i dagsläget. Jag vill vänta och se hur de utvecklas. Kanske har rasen något problem som ännu inte visat sig, säger Bosse.

Från Trelleborg till Höganäs

Under sommaren består Bosses arbete huvudsakligen av att åka runt och titta till sina djur och flytta dem vid behov. Från Trelleborg till Höganäs har han djur på bete, i olika projekt. Det blir många timmar i bilen för Bosse. Pickupen går mer än 10 000 mil per år.

När han behöver flytta djur tar han hjälp av en åkare med lastbil som till vardags kör djurtransporter till slakteriet i Kävlinge.

– Vi bestämmer en tid när han skall komma och hämta djuren. Jag åker dit en stund innan och samlar ihop djuren. Eftersom jag handskas med dem så ofta brukar det inte vara några problem. Till min hjälp har jag en Australian Cattle Dog när jag samlar ihop kor och en bordercollie för fåren. Och så bra grindar att göra fållor med, berättar Bosse. – Det är viktigt att ha goda kontakter med andra entreprenörer. Själv har jag i princip inga maskiner utan hyr även in hjälp för skörden av vinterfoder till djuren.

Helsingborgs kommun

Bosses största uppdragsgivare är Helsingborgs kommun, där han har fyrahundra djur på bete som sköter om nästan 100 hektar naturreservat och parker.

– Vi vill satsa på att lyfta fram det kulturhistoriska arvet med småskalig djurhållning och betesdrift, berättar Pontus Runeke, som är ansvarig för naturvårdsprojekt på parkförvaltningen i Helsingborg.

– Därför vill vi inte heller ha vilka betesdjur som helst, utan helst lantraser. Att ha betesdjur ger liv åt markerna, det händer något i landskapet.

– Det här är framtiden, säger Bosse med stark övertygelse. – Det finns så mycket att vinna på att satsa på naturvård med betesdjur. Jag tror att herden kommer att få ett uppsving i morgondagens samhälle.

Det är lätt att tro honom när man ser vilka resultat han åstadkommit i Helsingborg.

Fakta om Boskap för naturvård

- Företaget ägs och drivs av Claes-Göran "Bo" Svorén. Startades 1990. Den främsta tillgången är djurbesättningen som omfattar 200 moderdjur av nötkreatur, varav 100 är av utrotningshotade raser, 300 tackor, 18 getter och 4 alpackor.
- Bosse jobbar heltid med företaget, och mer därtill. Han har inga heltidsanställda men har i år, 2003, en person anställd under sommarhalvåret. Hon finansieras delvis av företaget och delvis av samhället genom arbetsmarknadsåtgärder. Dessutom får han hjälp av sin sambo Inger, som hjälper till på ledig tid.
- Ekonomin i företaget beskriver Bosse som god. Han har "inte ett öre i skuld" och kan ta ut en ordentlig lön, men arbetar också väldigt många timmar.
- Företagets uppdragsgivare är kommuner i sydvästra Skåne.
- Bo Svorén mottog för sitt engagemang för naturvård under 2003 Region Skånes miljöpris.

Ovan: informationsskylt om betesmarker vid Pålsjö. Nedan: Hanna och Naima som bor i Pålsjö gillar pålsjökorna.

Carl Johan von Schwerin.

Vattennivån i våtmarken kan regleras med brädsättar i utloppsdatumet.

Flygfoto över våtmarken vid Skarhult. Foto: Johan Hammar/Ekologgruppen.

Uppskattad våtmark

Att utnyttja den gamla översilningsmaden till att återskapa en våtmark längs Bråån, började som en idé från Johan Krook på Ekologgruppen. Skarhults inspektör Christer Hansson och ägaren Carl Johan von Schwerin nappade på idén och idag har de igenväxande ängarna omvandlats till en mycket fin våtmark med ett sällsynt rikt fågelliv.

År 1996 när projektet började var det 25 hektar stora området en misslyckad plantering av balsampoppel, med ett fältskikt som dominerades av högvuxna gräs. Jättebjörnloka höll på att breda ut sig i fuktigare partier. Det såg ut som ”skit och elände”, säger Christer Hansson. Annat var det förmodligen på 1800-talet när ängarna nyttjades som översilningsmark. Genom ett system av kanaler som på ett sinnrikt sätt bevattnade och gödslade ängarna gav de en, för den tiden, god foderproduktion.

Att restaurera och sätta istånd hela översilningsanläggningen bedömdes som orealistiskt med tanke på den intensiva skötsel som en sådan anläggning kräver. Istället beslöts att den långa tilloppskanalen skulle restaureras och utnyttjas för att leda in vatten till en nyanlagd våtmark på ca fem hektar. Erforderliga kontakter togs med Jordbruksverkets regionansvarige för vattenfrågor, kommunen och andra berörda.

Stängsling och bete

Den första åtgärden blev att stängsla området och släppa dit en flock nötkreatur som fick beta ner vegetationen. Då framträdde de gamla översilningskanalerna mycket tydligare, området blev lättare att överblicka och planeringen av det fortsatta projektet underlättades.

Grävningsarbetet påbörjades under hösten 1996 och i maj 1997 var anläggningen färdig. Det svåraste var att återställa den gamla tilloppskanalen som är hela 750 meter lång och bland annat korsar ett annat dike, vilket krävde att en akvedukt konstruerades för att leda kanalen över diket.

– Det är nog ett av de mer lyckade våtmarksprojekten som jag varit inblandad i, säger Johan Krook på Ekologgruppen i Landskrona. – En

stor miljö- och naturvårdsnytta till en relativt låg kostnad. Projektet har kostat ca 375 000 kr, vilket kan låta mycket men är förhållandevis billigt för en så stor våtmark.

– Att kostnaden kunde hållas på den nivån beror på att det inte krävdes så mycket grävning, menar Johan Krook. Totalt schaktades 12 500 m³ jord vilken placerades ut nordväst om våtmarken, i ett låglänt område som inte odlades utan användes sporadiskt som färbete. Idag nyttjas det som viltremiss med högvuxen gräsvegetation och glest trädskikt, främst björk.

Attraktiv fågellokal

Våtmarken har ett maxdjup på 0,8 meter och flacka stränder, vilket gynnar många fågelarter som vadare och simänder som söker sin föda i översvämmad vegetation.

Våtmarken har lyckats behålla sin attraktionskraft på fåglarna. Ännu sex år efter anläggningen, häckar till exempel årta, 5 par rödbena, 3 par skedand, 5 par gulärla i våtmarken och på strandängarna 1 par storspov. Totalt har 19 våtmarksarter konstaterats häcka sedan våtmarken anlades varav sex är upptagna på den nationella rödlistan över hotade arter. Att våtmarken har stor betydelse även för rastande fåglar märks tydligt under både vår och höst. Även bottenfaunan, som snäckor, dagsländor, vattenskalbaggar och vattenskinbaggar, uppvisar ett mycket högt art- och individantal.

En viktig anledning till att våtmarken kunnat utvecklas väl är att området årligen nedbetas av nötkreatur. Det bromsar igenväxningen i våtmarken och ger också en variationsrik gräs- och örtvegetation på strandängarna. Vid mitt besök i maj 2003 sågs inga rariteter, men ett rikt inslag av örter, främst ängsbrässa, smörblomma och mandelblom i torrare partier.

Våtmarken en tillgång

Christer Hansson ser bara positivt på våtmarken.

– Huvudsyftet var att den skulle minska kvävebelastningen i Kävlingeåns vattensystem. Hur den fungerar som kvävefälla vet jag inte men den känns som ett naturligt inslag i landskapet. Det tycker jag är viktigt. Ekonomiskt är våtmarken också en viss tillgång eftersom vi inte behövde betala något för anläggningen då Kävlingeå-projektet stod för kostnaderna. Vi får in arrende för betesmarken och får jakttillfällen på höstarna. Sen är det kul att folk som kommer hit är så förtjusta. Jag trodde aldrig att den skulle bli så uppskattad!

Viltvård på Skarhult

Ägaren är mycket intresserad av jakt. Ett flertal viltvårdsåtgärder görs på godset, bland annat:

- restaurering av mägerhål genom grävning
- viltplanteringar kring mägerhål och längs skogsbryn. Skånska Jägarsällskapet har bidragit med planteringstips. Vid mitt besök i maj 2003 genomfördes en plantering av try och spirea kring ett mägerhål. Christer Hansson säger så här om att göra viltplanteringar: - Själva planteringen är det lätta, men sen ska planteringen skötas i många år framöver. Det är det svåra. Planera väl!

- Viltträda: 20 meters trädesremсор med jordärtskockor alternativt rörfilen. Viltträden är belägna längs skogsbryn.

- Utformning av bevattningsdamm, bland annat med tillskapande av häckningsöar så att den skall passa änder.

Själva jakten är för närvarande utarrenderad.

Gulärla.

Våtmarken vid Skarhult. Foto: Cecilia Torle resp. Johan Hammar/Ekologgruppen.

Fakta om Skarhults godsförvaltning

- Ägs av Carl Johan von Schwerin. Godset omsatte 2002-2003 12,2 milj. Kr. Sex helårsanställda – inspektör, 4 traktorförare, 1 snickare.
- Skarhult omfattar totalt 950 ha varav 843 under plog. Därutöver arrenderas 60 ha av granngårdar.
- Växtodling 2002: höstvetete 230 ha, råg 75,8 ha, vårkorn 150 ha, vårvete 62,2 ha, höstraps 112,8 ha, sockerbeter 86 ha, konservärt 66,8 ha, matpotatis 15 ha, rödsvingel 46 ha.
- Förvaltar 9 st hus och lägenheter samt 35 ha park och skog.
- Jordart: mo-moränjord, 10-12% ler (Baltisk morän)

”– Att sköta hagar är en ständig process, man blir aldrig färdig. Samtidigt som man röjer på ett ställe så växer det igen lite på ett annat. Men det är det som ger mångfald.”

Kämpar för att hålla bygden levande

Bert-Alve Assarsson var bara 15 år när hans far dog och han fick ta över lantbruket med hjälp av sin mor. Efter att ha haft både mjölkkor och grisar satsar han nu helt på landskapsvård och köttproduktion med tjurar.

Mörk mossrik granskog, små åkerlyckor och stenmurar som löper kors och tvärs genom skog, åker och betesmark. Man tror nästan att man har hamnat i Småland när man kommer till Tranevik och familjen Assarsson. Bert-Alve, som driver lantbruket sedan 1974, instämmer när jag försynt påpekar detta.

– Ibland tänker jag att det kanske hade varit bättre om vi tillhört Småland, säger han. Det är inte så många människor som känner till att det finns sådana här bygder i Skåne. Vi blir lätt bortglömda.

Bert-Alve har en stark känsla för bygden och är ordförande i den lokala LRF-avdelningen. Flera gånger har han och hans kollegor tagit strid för att bygden och dess lantbruk ska kunna fortleva, både i kontakten med myndigheter och internt i LRF-organisationen. På väggen invid skrivbordet sitter flera tidningsurklipp från sådana tillfällen. En av artiklarna är från ett möte med kommun och länsstyrelse. Den är från slutet på 80-talet då igenväxningen av betesmarkerna var som värst.

– Då kändes det tungt, berättar Bert-Alve. – Jag sa att vi behövde 1000 kr/hektar i ersättning för att kunna hålla markerna öppna. Det kom nog som en chock för tjänstemännen som tyckte det lät väldigt mycket, men sen när landskapsvårdsersättningen kom rörde det sig om ungefär de beloppen.

– Jag har alltid haft ett intresse i att hålla landskapet öppet, fortsätter

Bert-Alve. Det är viktigt, inte minst för att behålla en trivsamt boendemiljö i vår bygd. Landskapsvårdsersättningen som kom 1991 tände inte bara mig utan hela bygden. Den gav oss alla som arbetar med landskapet ett erkännande att det var värdefullt, och att det uppskattades av samhället.

Samarbete LRF och SNF

Det var också starten på ett lokalt samarbete mellan LRF och Naturskyddsföreningen (SNF). För att upprätta landskapsvårdsavtalen hade länsstyrelsen hyrt in Anders Ekstrand från SNF.

– Att träffa honom gav nya perspektiv och idéer, berättar Bert-Alve. Han pekade på områden där man kunde hugga upp lite mer till exempel. Det är lätt att man blir lite hemmablind och inte ser vilka möjligheter som finns.

Samarbetet mellan SNF och de lokala lantbrukarna har sedan fortsatt med gemensamma kurser om till exempel ängs- och hagmarker, stenmurar och hamling. Medlemmar ur SNF har också deltagit som artspecialister på fältvandringar i LRF:s regi.

Tjurar som landskapsvårdare

Familjen Assarsson har ett 60-tal tjurar av låglandsras till hjälp i landskapsvården hemma på Tranevik. De köps in som kalvar (ca tre månader) från lokala mjölkproducenter, och väger då 80-90 kilo. Leveranserna sker löpande under året. Tjurarna föds upp extensivt med mest bete och grovfoder och skickas till slakt först vid ca två års ålder. Deras slaktvikt är då ca 370 kilo.

Är det inte farligt att ha tjurar på bete? – Jag tycker det går bra, säger Bert-Alve. – Vi har inte haft några incidenter.

Han betonar vikten av att umgås mycket med djuren, att hantera dem så ofta att de inte hinner bli förvildade. När de är på bete flyttas de minst en gång per vecka. Att ha många små fällor att flytta djuren mellan är också bättre för djurens tillväxt. Då får de hela tiden tillgång till nytt fräscht gräs.

I månadsskiftet april-maj släpps tjurarna på bete, indelade i två grupper efter storlek. Till en början kan de hända att de får lite ensilage med sig ut på betet, för att få en mjuk övergång mellan vinterfoderstaten och betet. Detsamma gäller på hösten då de ska tas in från betet. Då får de oftast drank. Denna övergångsfodring sker inte på naturbetesmarken, vars flora kan påverkas negativt av näringsstillskottet och alltför intensivt tramp under den blöta årstiden, utan på en vall som sen ska plöjas upp.

Bert-Alve tycker att besättningen har god hälsa. Fästingar har dock varit ett problem vissa år, genom att orsaka så kallad blodhalning. Djuren pissar blod och om sjukdomen inte hejdas leder den till döden. För att undvika parasitproblem avmaskas kalvarna när de har varit ute på bete i ungefär tre veckor. Bert-Alve använder inte kapslar som ligger i magen och utsöndrar avmaskningsmedel under hela säsongen – fatalt för den dynglevande faunan – utan mer korttidsverkande ”Pour-on”, preparat som hålls på djurens rygg. Ibland avmaskas djuren även på hösten, men bara de individer som verkar behöva det.

Växtodlingen på Tranevik är helt inriktad på vall. – Jag plöjer inte mer än 3-4 tunnland per säsong, säger Bert-Alve. Odlingen är ekologisk, utan handelsgödsel och bekämpningsmedel. Att få även djurhållningen att uppfylla reglerna för KRAV-produktion är dock svårare eftersom tjurarna står i en ladugård med spaltgolv, ej tillåtet av KRAV, samt avmaskas i förebyggande syfte*.

Trädrika hagar

Skötseln av hagarna i Tranevik handlar mycket om vilka träd som ska

Damm och hamlade träd. Hamling består av beskärning eller huggning av grenar för vinterfoder eller material till stängsel. Idag hamlas träd mest för att bibehålla ett äldre brukningselement i odlingslandskapet. Hamlade pilar är ett skånst adelsmärke och samtidigt viktiga miljöer för många djur och växter. Dessutom har de ett kulturhistoriskt värde och bör skyddas och vårdas.

”– Jag har alltid haft ett intresse i att hålla landskapet öppet”, fortsätter Bert-Alve. ”Det är viktigt, inte minst för att behålla en trivsamt boendemiljö i vår bygd. Landskapsvårdsersättningen som kom 1991 tände inte bara mig utan hela bygden. Det gav oss alla som arbetar med landskapet ett erkännande att det var värdefullt, och att det uppskattades av samhället.”

*Förebyggande avmaskning av djuren är inte tillåten i KRAV-produktionen, av hänsyn till den dynglevande faunan – dyngbaggar, dyngflugor etc – och för att minimera spridningen av läkemedel och kemikalier i naturen.

Fakta om Tranevik

- 22 ha åker, 18 ha bete, varav 15 med tilläggsersättning, 75 ha skog.
- Jordbruket omsätter ca 0,43 milj/år, varav 0,23 milj. kr är slaktintäkter och resten EU-ersättningar.
- Bert-Alve arbetar 400-500 timmar åt en entreprenadfirma med grävarbeten, men övrig tid med gården. Hans fru Gerd arbetar 75 % utanför gården men hjälper till på lediga dagar och vid skörd. I familjen ingår också barnen Elaine och Erika.

"Ekoxe – en av de mest exklusiva skalbaggar som lever på ek – har setts här på Tranevik. Men det är inte ofta den visar sig. Bert-Alve har sett den 3-4 gånger under sina 30 år som bonde på gården, senaste gången satt ett exemplar på en ekstubbe på tomten."

Smörbollen var vanligare förr. Foto: Magnus Billqvist.

vara kvar och vilka som skall tas bort. I vissa fall är hagarna alltför trädrika tycker länsstyrelsen. Och Bert-Alve håller med. Här behöver röjas mer. Vissa bitar har ännu inte tagits med i betesmarksstödet därför att där är för tätt med träd. Totalt har Bert-Alve avverkat ca 3000 m³ i hagarna sedan 1989. Vissa bitar har han röjt i tre etapper för att förhindra kraftiga slyuppslag, och för att inte få en massa björnbär som skjuter upp. De äter inte djuren.

– Att sköta hagar är en ständig process, man blir aldrig färdig. Samtidigt som man röjer på ett ställe så växer det igen lite på ett annat. Men det är det som ger mångfald, säger Bert-Alve insiktsfullt.

Ekoxe

Att inte bara röja bort utan också värna om trädskiktet är av stor betydelse i naturvården. Träden och dess invånare är en del av mångfalden. Inte minst ek, som skjuter upp ur marken både här och var i Tranevik, är värd för enormt många andra växter, djur och svampar. En enda gammelek kan hysa flera hundra andra arter. Ekoxe – en av de mest exklusiva skalbaggar som lever på ek – har setts här på Tranevik. Men det är inte ofta den visar sig. Bert-Alve har sett den 3-4 gånger under sina 30 år som bonde på gården, senaste gången satt ett exemplar på en ekstubbe på tomten.

Ett lite annorlunda sätt att vårda träden är att beskära dem, så kallad hamling. Det var förr vanligt i Göingebygden, och syftet var att få lövfoder till djuren. Björk, ask och till viss del lind var populära hamlingsträd. Nu behövs inte lövfodret på samma vis, men Bert-Alve och några av hans yrkesbröder vill gärna hålla traditionen vid liv. Ifjol hölls en kurs om hamling och det gav många i bygden inspiration att börja hamla.

Smörbollar till fröken

Bert-Alve är nyfiken på vad hans skötselåtgärder ger för effekt. Kattfot och andra växter som fanns i min ungdom, kommer de tillbaka om jag röjer mera? Och hur påverkar det sura nedfallet floran? Skulle man kanske gynna den biologiska mångfalden om man kalkade i betesmarkerna?

Helt klart är att röjningen och hamlingen gör att mer ljus kommer ner till marken vilket gynnar markfloran. Hagarna hyser gott om arter som är typiska för betes- och slättermarker, som till exempel bockrot, backsippa, svartkämpar, svinrot, slättergubbe och smörboll. Fast den sistnämnda var vanligare förr. Bert-Alve minns att han plockade en hel bukett åt fröken till skolavslutningen. Det var uppskattat.

– Då fick man A i uppförande i alla fall, trots allt dumt man gjort tidigare under terminen, skrattar han.

Jätten som tar miljöansvar

Högestad och Christinehofs Fideikommiss omfattar 13 000 hektar skogs- och jordbruksmark i sydöstra delen av Skåne. Det är landskapets största enskilda egendom och utgör drygt 1% av Skånes yta. Att förvalta ett så stort markinnehav innebär att man har stor makt över, och ansvar för, landskapets biologiska mångfald. Ett ansvar som ägaren Carl Piper och hans anställda tar på stort allvar.

- Jorden är vår viktigaste produktionsresurs, säger Carl Piper. Att bedriva naturvård är en överlevnadsfråga, både för oss och för samhället i stort. Vi fick upp ögonen för naturvårdens betydelse i slutet av 1960-talet, då skogsskötseln debatterades häftigt. Var det rätt att ersätta ädelövskog med granskog? Även vår egen skogsskötsel ifrågasattes.

Lövslogen ökar

På den tiden hade fideikommisset en större andel barrskog än idag. Från att tidigare ha haft 40 % barrskog är målsättningen nu att vända på det förhållandet och på sikt ha 70 % lövskog istället. Idag ligger andelen löv på ca 60 %, enligt Charlotte Lindström som är godsets egen ekolog. Charlotte anställdes år 2001 för att, enligt Carl Piper, ”snabba på miljöarbetet”. Hon är anställd på 80 % för att arbeta bland annat med natur- och miljövård och allemansrättsliga frågor.

Allemansrätt

Fideikommisset förfogar över några av Skånes mest värdefulla naturområden, till exempel Fyle- och Verkeåns dalgångar, dit många människor söker sig för rekreation och friluftsliv.

- Vi ser positivt på allmänhetens intresse av att vistas i markerna och vill ha kontakt med besökarna för att berätta både om den verksamhet som bedrivs i området och om naturvärdena, säger Charlotte Lindström.

Hon har stora planer för fideikommissets naturvård och tillgänglighet för besökare. Ett projekt är att återskapa en 20-25 ha stor våtmark vid Christinehof som ska bli besöksvänlig med plattformar, informationstavlor och spänger. Det ingår i en vision om Christinehof som ekopark med många attraktioner – slottet, alunbruket och naturen i området. Våtmarker är överhuvudtaget något som man satsat mycket på, både på Högestad och Christinehof. Fram till år 2000 har fideikommisset anlagt 28 vatten med en sammanlagd yta på drygt 21 hektar. De nya vattensamlingarna har framförallt skapats genom dämning, då denna teknik ger flest naturvärden.

Evighetsträd

Ett annat projekt, som ännu så länge är i sin linda, är att märka ut jätteträd i skogar och betesmarker. De ska sparas för framtiden och utvecklas till så kallade evighetsträd. I det arbetet ingår även att märka ut de träd som ska bli morgondagens jättar så att en kontinuitet av gamla träd skapas.

Viltvård

En viktig inkörsport för naturvärden på fideikommisset har varit jakt och viltvård.

- I viltvårdande syfte har vi gjort många åtgärder som också skapat förutsättningar för det övriga växt- och djurlivet, säger Carl Piper.

Carl är själv jaktintresserad och har två personer heltidsanställda för att arbeta med viltvård. Delar av jakten på småvilt, vildsvin och dovhjort är utarrenderad. All annan jakt bedrivs i egen regi. Ekonomiskt

”- Jorden är vår viktigaste produktionsresurs”, säger Carl Piper. ”Att bedriva naturvård är en överlevnadsfråga, både för oss och för samhället i stort.”

Anlagd groddamm.

”- Vi ser positivt på allmänhetens intresse av att vistas i markerna och vill ha kontakt med besökarna för att berätta både om den verksamhet som bedrivs i området och om naturvärdena”, säger Charlotte Lindström.

Både kronhjort (ovan) och lövgroda (nedan) finns i goda bestånd på fideikommisset. Foto: Jan Elmelid/N & Magnus Billqvist.

Fakta Högestads & Christinehofs Fideikommiss AB

- Fideikommisset instiftades år 1747 av Christina Piper.
- Ägs av Carl Piper. Ca 30 helårsanställda i driftsbolaget Högestads & Christinehofs Förvaltnings AB.
- Omfattar ca 7000 ha skog och 6000 ha jordbruksmark. Ca 1400 ha odlas i egen regi medan resterande odlas av ett femtiotal arrendatorer.
- Djurbesättningen består av ca 90 amkor, som är KRAV-godkända, och ett varierande antal ungdjur och kalvar.
- Förvaltar ca 1000 byggnader, varav ett femtiotal arrendegårdar. Ett stort antal fastigheter hyrs ut till fritids- och permanentboende.

är målsättningen att viltvården ska vara i huvudsak självbärande och finansieras genom intäkter från jaktarrenden och genom att sälja individuella djur.

På Högestad, med sina öppna marker, har viltvården inriktats på att berika de stora enheterna av jordbruksmark med lähäckar, kantzoner, viltvatten och viltremisser (busk- och trädplanteringar som ger skydd och föda åt viltet). Under 1990-talet anlades uppskattningsvis åtta kilometer lähäckar och tolv hektar viltremisser.

Inte minst intressanta för biologisk mångfald är de planteringar som gjorts i brynen på nyanlagda skogsplanteringar. Rosbuskar, fläder och andra blommande och bärande buskar och träd bildar där en mjuk övergång mellan skog och öppen mark, och skapar livsmiljö för en mängd djur som trivs just i dessa brynzoner.

Undvika förbuskning

På markerna runt Christinehof går vilt- och naturvården mer ut på att behålla de öppna ytor som finns och förhindra förbuskning. Viltåkrar anläggs på jordbruksmark som inte längre brukas och träd- och buskskiktet sköts så att bärande arter (som vildapel, körsbär, hassel och nypon) gynnas. Solitärer av exempelvis ek skapas. Ett bekymmer i naturvården kring Christinehof är att hålla de många små betesmarkerna öppna.

- Många av arrendatorerna börjar bli gamla och det är inte så lätt att locka någon att driva jordbruket vidare när de lägger av. Gårdarna är inte bärkraftiga med dagens mått, säger Charlotte. Fideikommisset har själv en besättning nötkreatur, som de har planer på att utöka, men de har tänkt att bara ha dessa djur, på Högestads marker.

Certifiering

Jordbruket är sedan 1998 miljö- och kvalitetscertifierat enligt ISO-standarderna 14001 och 9001. Skogsbruket är certifierat enligt både det europeiska familj jordbrukets certifiering PEFC (Pan European Forest Certification) och den internationella standarden FSC (Forest Stewardship Council) som kräver stor hänsyn till miljö, natur och sociala aspekter. Man ser dock inte certifieringarna som ett mål i sig själv, utan enbart som ett dokument som visar att verksamheten är på rätt väg.

Samordning ger resultat

Och det verkar den vara. Viltstammarna har vuxit, dock inte okontrollerat, och Carl Piper har som förste privata markägare erhållit ArtDatabankens stora naturvårdspris för sina insatser för biologisk mångfald. Vad är då hemligheten bakom framgångarna i naturvårdssarbetet? Kanske att man lyckats få de olika verksamhetsgrenarna jordbruk, skogsbruk, vilt- och miljövård att samverka till en helhet. Varje måndag träffas de ansvariga för att berätta vad som är på gång och samordna verksamheten. Genom aktiva viltvårdsåtgärder styr man viltet bort från känsliga produktionsytor som skogsplanteringar och nysådda fält och minskar på så vis viltskadorna.

- Att helt undvika viltskador är dock inte möjligt, menar Håkan Lindgren som är ansvarig för viltförvaltningen. Jag lägger mycket tid på att lyssna på våra arrendatorers synpunkter och försöker hitta lösningar som är bra för alla parter. Den sociala biten är viktig. Samarbetet både internt och externt underlättas av att flera av oss har jobbat här under många år. Själv började jag redan i 15-års åldern, och jag är kvar än, säger 40-åriga Håkan.

Anita förvaltar ett kulturarv

I ett landskap präglat av stengärden och betesdrift driver Anita Persson ett litet lantbruk. Här restaurerar hon hagmarker med hjälp av sina dikor och vårdar på så sätt spåren från förfäderna.

Anita Persson i Gunnarp på Linderödsåsen tog över gården efter sin morbror.

– Jag har nog alltid velat vara lantbrukare. När jag gick i åttan blev morbror sjuk och jag fick sköta om gården en månad, det var under vårbruket dessutom. Det var nog då jag fastnade för det här på allvar.

1979, när Anita var 21 år fick hon ta över gården och har drivit den själv sedan dess.

Hur är det att vara kvinna i ett mansdominerat yrke som lantbrukare? – Jodå, det fungerar bra. Jag har vant mig vid att vara ensam kvinna på LRF-mötena. Fast det märks att folk förväntar sig att det är män som sköter lantbruket. Träffar jag nya människor, och har en manlig vän med mig, så vänder sig folk till honom i första hand.

Ett sätt att leva

Anita har ett mycket litet lantbruk med dagens mått mätt. Hennes besättning på 12 dikor är minst 3-4 gånger för liten för att kunna leva på om man ska gå efter lantbruksnäringens kalkyler. Hon har svårt att utöka besättningen, eftersom hon har så gamla byggnader och lite mark, och är inte säker på att det skulle förbättra lönsamheten.

– Antingen ska man nog vara väldigt liten, eller också väldigt stor, funderar Anita. I år har hon i alla fall arrenderat tio hektar betesmark till, men fått låna in djur för att vara säker på att klara länsstyrelsens krav ifråga om avbetning. Det är svårt att veta hur mycket det nya betet avkastar.

Hon bedömer att omsättningen i hennes lantbruk är ca 150 000 kr/år.

– Det ger inte de inkomster som ett vanligt arbete ger. Det blir istället ett sätt att leva. Det bästa med det här jobbet är friheten att jobba som man vill, och när man vill. Fast det har blivit krångligare på senare år, inte minst med miljöbalkens regler, tycker Anita.

Gabrielle, Måns och Torsten

Anita har en personlig relation till sina djur och ger dem alla egna namn. På Gunnarp heter djuren inte bara 94, 107 och 113 utan Gabrielle, Måns och Torsten. Oftast får de namn efter den dag de är födda, vilka som har namnsdag då. Att öronmärka kalvar, som blev ett krav i och med EU-inträdet, är hon inte så förtjust i.

– Det gör ont för kalvarna och de blir rädda för mig i flera månader efteråt. Förr såg de mig enbart som god, nu blir jag tvungen att göra dem illa också.

Kalvarna föds i mars-april och får sedan följa med sina mödrar ut på naturbete i början på maj.

– Det är viktigt att släppa djuren tidigt på betet. Annars är det lätt att betet blir förväxt, och då ger det inte full avkastning. Sedan ska

”Hela byn hjälptes åt att köra sten från åkern och lägga den i stengärden. ... På kvällen hölls gille, men det är nu så länge sedan så jag vet inte hur det gick till. Men någon betalning fick de inte, utan gillet skulle vara istället.”

”– Det bästa med det här jobbet är friheten att jobba som man vill, och när man vill”, säger Anita, här intill ett av sina hamlade träd.

Floran i Gunnarps hagar är typisk för magra och kalkfattiga betesmarker. Den är inte anmärkningsvärt artrik, men skvallrar ändå om en lång kontinuitet av betesdrift. Rödven, ärenpris och stenmåra är vanliga, något mer sparsamt finner man blodrot, knägräs och enstaka slättegubbar (bilden).

”– Kalvarna säljer jag till grannar för vidareuppfödning. Det känns skönt att veta var kalvarna hamnar, att de får det bra.”

det inte gå för länge på hösten för då kan marken bli söndertrampad och så hårt nergnagd att gräsväxten inte kommer igång ordentligt på följande vår, säger Anita.

Att tillskottsutfodra i de fina hagarna är inget alternativ, eftersom det inte är tillåtet enligt skötselkraven i miljöersättningen. Skälet är att markens näringsstatus kan förändras vilket leder till en utarmning av floran.

Vart ska djuren då ta vägen framåt senhösten?

– Kalvarna säljer jag till grannar för vidareuppfödning. Det känns skönt att veta var kalvarna hamnar, att de får det bra. Kor, tjurar och kvigor får gå på åkermark under vintern, i anslutning till ladugården.

Floran

Floran i Gunnarps hagar är typisk för magra och kalkfattiga betesmarker. Den är inte anmärkningsvärt artrik, men skvallrar ändå om en lång kontinuitet av betesdrift. Rödven, ärenpris och stenmåra är vanliga, något mer sparsamt finner man blodrot, knägräs och enstaka individer av slättegubbe. Som namnet ”slättegubbe” antyder är arten slättegynnad men ”finner sig även till rätta ganska väl i betesmarker” (Pärlgräs och Ångabollar, länsstyrelsen i Skåne län 1998). Markerna närmast gården är något gödselpåverkade till följd av att det användes som rasthage för mjölkkor fram till 1973. Anita minns också att hon i unga år gick med en skäppa och spred handelsgödsel i dessa marker.

– Det var så man skulle göra då. Nu har tiderna förändrats.

Restaurering av hagar

Sen Anita tog över gården har hon arbetat mycket med restaurering av hagarna. En bit var nästan helt igenväxt innan hon började öppna upp den i början på 1980-talet.

– Först tog vi ner björkarna och sen tog vi ner granarna också.

Nu är det nästan helt öppet och de senaste 15 åren har det enbart betats. En annan bit började öppnas upp för 10-12 år sedan den växt igen sen 1950-talet. Där har Anita låtit göra två huggningar.

– Här var mycket stor björk och bok innan vi började. Jag tog hjälp av en granne som högg och en annan som flisade. På så vis blev jag av med riset och det kostade mig inget heller. Røjningarna gick ungefär jämnt upp.

Öppna gläntor har skapats och ljus och värme har satt fart på gräs- och örtvegetationen. Resultatet ser lovande ut. Vissa skogsarter får dock stryka på foten.

– Lingonriset har minskat, konstaterar Anita.

Hon har bekostat restaureringarna själv, utan det restaureringsstöd som idag finns att söka från länsstyrelsen. Hon tycker det är viktigt att man inte går för fort fram utan huggar i flera omgångar om det är tätt med träd, 4-5 år mellan huggningarna kan vara lagom.

Hagarna i Gunnarp vittnar om en intensiv odlingsflit genom historien. Odlingsrösena ligger tätt och stenmurar, eller stengären som de kallas här, löper i ägogränser, mellan inäga och utmark och kring små åkerlyckor. Det är en oerhörd mängd odlingssten, somliga med anor från medeltiden, men mest sannolikt uppbrutet ur marken på 1700- och 1800-talet då bygden, liksom landet i övrigt, genomgick en intensiv period av nyodling.

Dessutom kom det 1735 påbud från kungen att trögärdesgårdarna skulle ersättas med stengården för att spara skogen ”till efterkommandes och rikets nytta”. Hur gick det då till när alla dessa stengården uppfördes? Hur orkade man? En ledtråd finner man i Lennart Nilssons bok ”Hackerör och Stengäre på Linderödsåsen”.

Stengille

Så här berättade Anitas morfars far Per Persson, född 1858 i Gunnarp, om hur arbetet med sten gick till: ”De hade något förr i tiden för mycket länge sedan som de kallade stengillen. Hela byn hjälptes åt att köra sten från åkern och lägga den i stengården. Några lassade, andra körde och somliga gjorde stengården. Stenarna kördes på stenvagnar som kallades för lejdrar. Två grova bjälkar s k lejdrar voro lagda över hjulen och på dessa lades stenarna. De kunde köra nästan hur stora stenar som helst, bara de kunde få dem på vagnen. När de slutat stenkörningen på ett ställe fortsatte de på ett annat och hjälpte så varandra. På kvällen hölls gille, men det är nu så länge sedan så jag vet inte hur det gick till. Men någon betalning fick de inte, utan gillet skulle vara istället.”

Än idag är de gamla stengårderna grunden i hägnadssystemet på Anitas gård, men det kompletteras på olika sätt. En variant är att ovanpå stenvuren stapla enbuskar som bildar ett svårgenomträngligt hinder för djuren. Som komplement till stengårderna används annars mest konventionella metoder som eltråd.

Framtiden

I vintras gick Anita en kurs i Agroturism på lantbruksskolan i Bollnerup. Där fick hon lära sig om marknadsföring, att räkna kalkyler, och lite om hur man guidar en grupp. Det gav en del idéer, inte minst studiebesöken som de gjorde. Efter kursen var det många som funderade på att starta ”Bo på lantgård”. Själva har Anita funderingar på att det vore roligt att anordna kulturvandringar i hagarna.

– Men för att kunna hålla i det behöver jag mer utbildning i guidning och växtkännedom. Jag skulle gärna vilja veta mer om växter och fåglar.

Fakta om gården

- Gården drivs av Anita Persson.
- Omfattar 30 ha skog, 8 ha åker och 12 ha betesmark, varav 8 ha kvalificerar för den högsta miljöersättningen, 2400 kr/ha.
- Djurbesättningen utgörs av 12 dikor (korsningsdjur), med egen rekrytering, totalt 31 djur i dagsläget. Kalvar säljs vid ca 8 månaders ålder till andra lantbrukare i bygden, för vidareuppfostring till slakt.
- Omsättningen är gissningsvis ca 150 000 kr/år.

”Hagarna i Gunnarp vittnar om en intensiv odlingsflit genom historien. Odlingsröset ligger tätt och stenvägar, eller stengärdarna som de kallas här, löper i ägo gränser, mellan inäga och utmark och kring små åkerlyckor. Det är en oerhörd mängd odlingssten, somliga med anor från medeltiden, men mest sannolikt uppbrutet ur marken på 1700- och 1800-talet då bygden, liksom landet i övrigt, genomgick en intensiv period av nyodling.”

"...brushanarna burrar upp sin osannolika fjäderskrud i hopp om att vinna en honas kärlek." Foto: John Larsen.

Lennart och Marianne Valdemarsson är en av två lantbrukarfamiljer som sköter den 160 hektar stora halvön i Hammarsjön.

Fågelparadiset i Vattenriket

Rödspovarna jagar varandra kors och tvärs över ängarna och brushanarna burrar upp sin osannolika fjäderskrud i hopp om att vinna en honas kärlek. På Håslövs ängar är det en vanlig syn en dag i början på maj, på de flesta andra platser något mycket exklusivt. Lennart och Marianne Valdemarsson är en av två lantbrukarfamiljer som sköter den 160 hektar stora halvön i Hammarsjön.

För naturvårdaren är det som en dröm att komma till Håslövs ängar. Här finns nästan allt som man förknippar med värdefulla strandängar:

- stora öppna arealer – viktigt för många vadarfåglar,
- varierande vattenstånd – ofta står vattnet långt upp på land på vårarna,
- olika skötselregimer – vissa skiften betas, andra slås och en stor del både slås och betas,
- exemplarisk skötsel – betesmarkerna är väl avbetade utan gammal gräsförna, men ändå lite lagom småtuviga för att ge skydd åt småkryp och fågelbon, och slåtterängarna är släta, med en tät och lagom hög strandängsvegetation, samt
- sällsynta fågelarter.

På den 160-180 hektar stora halvön häckar knappt 20 par brushane, ca 30 par rödspov, 130 (!) par tofsvipa, 20-25 par rödbena, 3-4 par sydlig kärrsnäppa (kanske den enda inlandslokalen som finns kvar i Sverige), storspov, enkelbeckasin, årta, skedand och gulärta. Ett stort antal våtmarksfåglar rastar under flyttningen och ängarna är attraktiva jaktmarker för flera arter rovfåglar. Håslövs ängar är ett fågelparadis.

Restaurering

Så har det inte alltid varit. Under 1970- och 1980-talet genomled ängarna en period av förbuskning.

– Orsaken var att produktionen inte betalade naturvården längre. Produkpriserna räckte inte till, säger Lennart Valdemarsson på Håslövs Boställe. I slutet av 80-talet fick staten och kommunen upp ögonen för detta. Skogsvårdsstyrelsen skickade ut beredskapslag för röja busk på strandängen. Kristianstad kommun drog igång projekt Kristianstad Vattenrike, tillsammans med länsstyrelsen, och fick Världnaturfonden att skjuta till medel för stängsel och betesputsning. Naturvårdsverket köpte upp mark och arrenderade ut till de lantbrukare som fortfarande hade djur. De fick ersättning för att sköta ängarna med bete/ och eller slåtter – naturvård mot betalning. Ängarna började öppnas upp igen.

– Tyvärr var det ett glapp mellan de båda systemen – prisstöd respektive miljöersättning – så under andra halvan på 80-talet var vi bönder lämnade i sticket och fick bekosta naturvården helt själva, säger Lennart med en smula bitterhet i rösten.

Dialog

Nu fungerar det bättre. Lennart och Marianne har en åtgärdsplan där det står vad som ska göras på ängarna och de får ersättning genom EU-ersättningen för bevarande av betesmarker och slåtterängar. Har de några frågor eller bekymmer kan de kontakta Hans Cronert, som är naturvårdssamordnare för Vattenriket på länsstyrelsen och också arbetar halvtid med naturvård på kommunen.

– Jag brukar prata med Lennart ett par gånger om året, säger Hans Cronert. På sistone har det handlat mycket om grågäss. Grågässen har ökat och häckar nu med ca 1000 par i Vattenriket. Lennart besväras av

att de uppehåller sig på hans åkrar och minskar skörden på spannmålsfälten. Vi arbetar tillsammans med lantbrukarkåren och den ideella naturvården för att hitta en lösning på grågåsproblematiken, säger Hans.

Slätter med efterbete

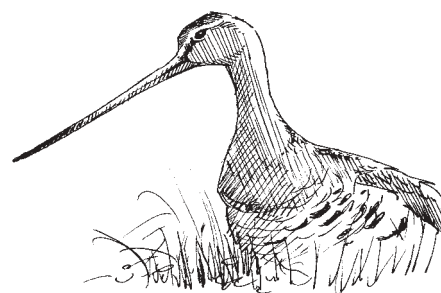
Hans har arbetat med Håslövs ängar sedan 1990 och innan dess på ett ideellt plan som aktiv i Nordöstra Skånes Fågelklubb. Denna har förlöpande inventerat ängarnas fågelliv och det syns en tydlig positiv trend sedan restaureringen. Hans främsta förklaring till att ängarna är så otroligt fågelrika är dels de stora vattenståndsvariationerna och dels duktiga och engagerade lantbrukare. Vattenståndsvariationen gör att det blir rejäla översvämningar på vårarna, vilket är viktigt för fåglarnas födosök, men torkar upp såpass på sommaren att det blir möjligt att bedriva slätter. Särskilt slätter med efterbete är något som Hans vill rekommendera. – Vi har kunnat se att tätheten av tofsvipa och även rödspov ökat markant där efterbete introducerats.

En annan viktig skötselåtgärd har varit att låta djuren gå ut i strandkanten och beta ner bladvass. På så vis har det skapats direktkontakt mellan sjön och ängarna vilket vadarfåglarna uppskattar. Det finns även en del ovanliga vattenväxter som trivs i dessa grunda vatten.

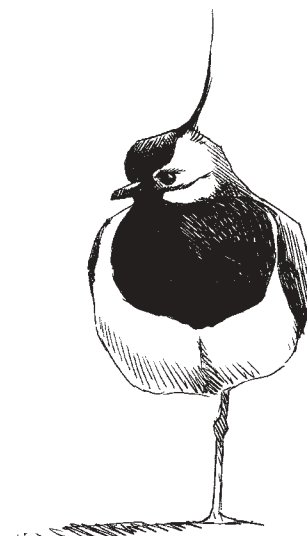
– Vi har hägnat in de centrala delarna av halvön för slätter och betar de yttre delarna. Det är praktiskt, kräver färre stängsel och verkar ge en optimal miljö för fågellivet. Tipset fick vi från en lantbrukare på andra sidan Hammarsjön som gjort så på sina marker.

De största restaureringsinsatserna gjordes de första åren, med röjning, putsning och stängsling. Nu sköter lantbrukarna det mesta på egen hand, med hjälp av EU-ersättningarna.

– Men vi lyssnar på deras önskemål och gör insatser där det behövs, även okonventionella sådana. Häromåret slogs det ner några pålar i betesmarken för att korna skulle få något att klia sig mot – strandängen saknar ju träd och elstängsel vill de ju inte gärna skrubba sig mot. Pålarna har visat sig mycket populära hos korna. Ibland kan man se att det är kö dit, berättar Hans.

"tätheten av tofsvipa (nedan) och även rödspov (ovan) har ökat markant där efterbete introducerats."

Vy över ängarna. Marken till höger sköts med enbart bete, till vänster med slätter med efterbete.

"Håslövs ängar är ett fågelparadis."

*"Som avslutning på mitt besök tar Lennart och jag en rundtur på ängarna. Det märks att han är nöjd och stolt över att ängarna öppnats upp igen, och han har god koll på brushanarna, som ökat i antal.
– Nu ser det det ut som det gjorde på 50-talet, i min barndom."*

Fakta om Håslövs boställe

- Gården ägs av Lennart och Marianne Valdemarsson som bedriver naturvårds- och nötköttsproduktion. De har två vuxna barn, Maria och Hans.
- Mjölkkor fram till 1995. Idag 49 dikor, Charolais x Simmental, med uppfödning av tjur- och kvigkalvar till slakt. Tjurarna föds upp i 16-17 månader till en slaktvikt på 360 kg i snitt, kvigor i 22 månader till en vikt på ca 300 kg. Ca hälften av slaktdjuren håller märkeskvalitet (en del är inte tillräckligt feta).
- 92 ha strandäng vid Hammarsjön (Håslövs ängar) arrenderas av Naturvårdsverket via länsstyrelsens miljöenhet. 36 ha används som betesmark och 56 ha som slåtteräng (efterbete på 40 ha).
- 69 ha åker hör till gården plus 50 ha åker som sidoarrende, detta drivs i ett växtodlingsföretag.
- lantbruksföretagets naturvårds- och nötköttsproduktionsdel omsätter ca 0,9 milj kr 2002 varav ca 60 % djur- och miljöersättningar. Både Lennart och Marianne arbetar med lantbruket, Lennart på heltid och Marianne på deltid (arbetar 60 % utanför gården).

Tunga köttraser

Familjen Valdemarsson har 49 dikor, med egen uppfödning av kalvarna till slakt. Korna kalvar i mars-april och betessläppet sker runt den 20 maj. Den exakta tidpunkten beror av hur varm och blöt våren varit. Ibland står vattnet länge på ängarna och betessläppet förskjuts. Besättningen delas in i tre grupper – två grupper med dikor + kalvar och en grupp med kvigor. Slätterängarna stängslas ifrån med hjälp av temporära elstängsel. Valdemarssons djur är korsningar av två tunga köttraser, Charolais och Simmental, som har hög kapacitet att växa men också kräver mycket och näringsrikt foder.

– Det är inget kraftigt bete på ängarna så det är viktigt att djuren är vid gott hull när man släpper ut dem. När de kommer in från betet i oktober är de alltid magrare. Jag låter aldrig djuren svälta på bete men ibland tycker jag att det är på gränsen att djurens välfärd blir uppfylld.

Lennart övergångsfodrar djuren både vår och höst så att deras magar ska vänja sig vid den förändrade kosten. De får då ensilerat ängshö i rundbal.

Drank

Under vintern fodras djuren huvudsakligen med ängshö och drank. Det sistnämnda är en flytande restprodukt från traktens vodkatillverkning.

– Förr rann det direkt från fabriken i byn till en tank på gården, berättar Lennart.

Idag levereras dranken en gång per vecka, ca 30 ton åt gången. Drank är proteinrikt och fungerar som kraftfoder. Växande djur får även krossad spannmål, men inte så höga givor eftersom man vill utnyttja dranken så mycket det går.

Ängshö

Ängshöet kommer från slåttern på Håslövs ängar. Det doftar verkligen fräscht och gott där det ligger uppstaplat i stora rundbalar i en av gårdens lador. Lennart berättar att det skördas i juli när markerna torkat upp såpass att bärigheten är tillräckligt god, dock ej före 1 juli för att inte störa djur- och fågellivet.

De använder vanliga vallmaskiner – rotorslättermaskin, hövändare, strängläggare, rundbalspress. Med lastmaskin lyfter de rundbalarna från ängen och staplar dem i vagnar för hemfärd till gården. Om det är bra torkväder under slåttern får 2/3 av skörden torka på slag och 1/3 plastas in. Är det för blött så plastas alltihopa, bara ca var tionde år har det hänt att vissa bitar inte kan slås alls på grund av vädret. Lennart beskriver ängshöet som ett mångfacetterat foder. Det finns inte två balar som är likadana. Analys av höet har visat att det är ett bra foder till dikor och inte minst till hästar.

Lennart tycker att djurens hälsostatus överlag är god. De har mycket färre besök av veterinären nu än när de hade mjölkkor. Ett bekymmer med att ha nötkreatur på Håslövs ängar är att de lätt drabbas av en otrevlig parasit – den stora leverflundran. Det är en maskliknande varelse som angriper djurets lever. 80-90 % av kvigorerna har stora leverflundran vilket ger ett avdrag i slakten eftersom levern måste kasseras. Lennart har inte kunnat iaktta någon minskad tillväxt på grund av leverflundran, men det är svårt att avgöra. För att minska problemen med parasiter avmaskas alla kalvar vid inställning på hösten.

Som avslutning på mitt besök tar Lennart och jag en rundtur på ängarna. Det märks att han är nöjd och stolt över att ängarna öppnats upp igen, och han har god koll på brushanarna, som ökat i antal.

– Nu ser det det ut som det gjorde på 50-talet, i min barndom.

Natur- och landskapsvård – en ny inkomstkälla

– Var inte rädd för förändringar, varken i driftsinriktning eller i landskapsbilden. Det rådet ger Carl-Gustav Svantesson i Almarkaröd utanför Hörby. En förändring kan ge mycket positivt. Det har han själv fått uppleva, inte minst genom den våtmark som han har låtit anlägga. Men det var inget lätt beslut att sätta grävmaskinen i god åkermark.

– Här hade far släpat sten i femtio år, och sen bara förstör man alltihop. Carl-Gustav Svantesson suckar när han tänker på hur hans far skulle ha reagerat på den våtmark som han har låtit anlägga strax söder om gården. Han visar mig ett kort på hur platsen såg ut före våtmarksprojektet. Där syns två helt vanliga åkrar – en med vall som just har börjat skördas, den andra med spannmål.

– Det var fet mylla, och täckdiket med 14 meters mellanrum mellan rören, berättar C-G. – De kom åt några rör när de grävde, men inte särskilt många. Jag är lite förvånad att dikningssystemet inte orsakade mer problem i det här projektet.

Idén till våtmarken väcktes genom en utredning om Ringsjöns vattenkvalitet som genomfördes 1995. En av Ringsjöns tillflöden är Hörbyån som flyter precis förbi C-G:s gård. I utredningen redovisades C-G:s och hans grannes mark som särskilt lämplig för en våtmark. Kommunen kontaktade C-G upprepade gånger och undrade om han kunde tänka sig att upplåta marken för att bygga våtmark. Han tog ett år på sig att fundera men till sist sa han ja och det har han inte ångrat.

– Så mycket glädje det har givit, säger C-G. Vatten är härligt att följa, det ger livslust.

”– Det känns som ett mirakel att man plötsligt får betalt för det man gjort i alla tider”, säger Carl-Gustav Svantesson.

Dammen jämnar ut vattenflödet i ån på både C-Gs och grannens mark.

Hirsstarr, knägräs, stagg, vårbrodd, darrgräs och ängsvädd är några av de betesgynnade växter man kan hitta på enefäladen. C-G har högsta ersättningen i betesmarksstödet, 2400 kr/ha, för att sköta markerna så att natur- och kulturvärdena bevaras.

Fakta om företaget

- Gården drivs av Carl-Gustav Svantesson med barnen Elina, Carl-Hampus, Carl-Henrik. C-G arbetar ca 80 % med gården, kör buss på 20 %. Lantbruksföretaget omsätter ca 0,5 milj. kr/år, varav ca 60 % är intäkter från växtodlingen, 30 % från djur och landskapsvård och 10 % Bo på lantgård.
- 50 ha åker, varav 10 ha arrende, som odlas ekologiskt sedan 1997.
- 13 ha naturbeten, samtliga kvalificerade för tilläggsersättning.
- Djuren på gården: 17 dikor av lantras, 30 gutfår, 4 höns, 2 påfåglar och några inhysta hästar.

Vatten från Hörbyån

Våtmarken, som blev klar i december 2001, utgörs av två stora grunda dammar förbundna med ett ca tio meter långt överfall i natursten. Marknivån har en naturlig lutning på knappt 1 % inom området. Den sammanlagda vattenytan är drygt sex hektar. Den främsta anledningen till att man delat upp våtmarken i två delar är att en ägo gräns skär rätt igenom området. Vatten leds in till den övre dammen från Hörbyån via ett 80 meter långt rör med diametern 0,8 meter. Från den nedre dammen leds vatten tillbaka till ån via ett öppet utlopp som är stensatt, med en stabiliserande duk under. Båda dammarna är försedda med bottenventil som gör att man kan tömma dem vid behov.

Påverkas inte Hörbyån negativt av att tappas på så mycket vatten?
– Nej, inloppet är lagt på en sådan höjd att man har kvar en miniminivå i ån. Vad dammen gör är att den jämnar ut vattenflödet i ån på vår och grannens mark, säger C-G.

För att gynna djur- och fågellivet har dammen anlagts med flacka stränder och lång strandzon med många små vikar. Ovanför strandkanten har C-G satt in vallväxter i syfte att etablera ett sorts strandäng, där hans djur går och betar.

Vattenväxter i dammarna är det ont om ännu så länge, några sådana har inte såtts in. Förhoppningsvis vandrar de in av sig själva, så småningom. De är fin föda åt djur- och fågellivet och minskar risken för kraftiga algblomningar. Vid mitt besök låg rätt mycket alger och flöt längs stränderna. Vattendjupet är i genomsnitt 60 cm, som djupast 1-1,5 meter i en strömfåra som grävts för att öka cirkulationen i dammarna. Variationen i vattenstånd har hittills varit måttlig, som lägst var det i augusti 2002, då det sjönk till 30 cm under normalvattenståndet. Då var det extremt torrt och ån var tillfälligt uttorkad.

Schaktmassor

Ca 50 000 kubikmeter jord, lättlera, schaktades under anläggningsarbetena.

– Det var två stora schaktmaskiner och tre grävmaskiner som var här och jobbade. De var väldigt skickliga, konstaterar C-G. Massorna lades upp runt kanterna och användes till att höja en markväg som riskerade att hamna under vatten. Det är fantastiskt att dessa sura illaluktande massor redan nu är beväxta med grönskande vallgräs.

Anläggningen av våtmarken har finansierats helt av kommunen genom det lokala investeringsprogrammet (LIP). Totalkostnaden blev 950 000 kr, vilket också var det billigaste anbudet. C-G står för den fortlöpande skötseln av våtmarken, inklusive bete på strandängarna, vilket han får ersättning för genom länsstyrelsens projektstöd.

Nytändning

C-G har inte alltid arbetat med landskapsvård. Fram till 1984 hade han konventionell smågrisproduktion. Då stod han i valet om han skulle bygga ut grisproduktionen eller lägga ned den. Lantbruket kändes motigt och han hade planer på att lämna gården och börja studera istället. Men det blev inte så.

Istället träffade han sin blivande fru och tillsammans byggde de upp en mjölkproduktion med lantrasdjur – främst rödkullor och fjällkor – samt en besättning med gutfår. Nu har han slutat med mjölkproduktionen men djuren har han behållit, som landskapsvårdare.

Enefälad med fin flora

C-G arrenderar 13 hektar naturbetesmark av telebolaget Terracom som har en station alldeles i närheten. Det är mager enefälad med en artrik flora. Hirsstarr, knägräs, stagg, vårbrodd, darrgräs och ängsvädd är några

av de betesgynnade växter man kan hitta på enefäladen. C-G har högsta ersättningen i betesmarksstödet, 2400 kr/hektar, för att sköta markerna så att natur- och kulturvärdena bevaras.

– Det känns som ett mirakel att man plötsligt får betalt för det man gjort i alla tider, säger C-G. Vår familj har haft djur som betat de här markerna sen minst 50 år tillbaka. Jag har inte förändrat skötseln något särskilt på grund av betesersättning. C-G är dock positiv till den åtgärdsplan som länsstyrelsen upprättat för betesmarkerna.

– Så jag vet vad jag ska göra för att bibehålla de kvaliteter som finns i hagarna. Jag har blivit mer engagerad tack vare åtgärdsplanen.

I den står att läsa lite om hagarnas flora och kulturlämningar men framförallt vilken skötsel som krävs. Betestrycket i hagarna är bra men det behövs mer röjning av enbuskar står det. Bitvis är det så tätt att floran påverkas negativt av beskuggning och förnaansamling. C-G har satt igång att åtgärda detta men det finns mer att göra.

Fem kilometer stenmurar

Att röja sly kring 4-5 kilometer stenmurar ingår också i betinget för C-G. För det har han sökt ersättning genom det så kallade kulturmiljöstödet. Jag undrar om det inte kommer i konflikt med hans djurintresse. Hur trivs till exempel raphöns och fasaner om allt sly ska röjas bort kring stenmurar och diken? C-G tycker inte att konflikten verkar vara så stor. Fältviltet finns kvar och en del andra arter gynnas av åtgärderna. Stenskvätta är en av dom. Den häckar i stenmurar och stenrösen och vill gärna ha en öppen, solbelyst miljö kring bopplatsen.

– Omläggningen till ekologisk odling, som började för sex år sedan, har nog också påverkat djurlivet positivt. Det blir mer ogräs och insekter som är föda åt större djur. Det känns skönt att inte spruta bort rubbet, säger C-G.

Omläggningen till eko-odling innebar en viss förändring i växtföljden. C-G slutade med höstraps och odlar nu mer vall istället. Han är självförsörjande på grovfoder.

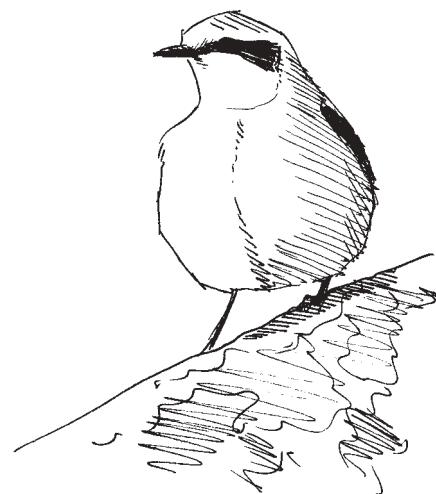
– Avkastningen per hektar har minskat ca 25-30 % i snitt men det har mer än väl uppvägs av högre priser och EU-stödet för eko-odling. Och ibland kan det slå till och bli riktiga toppskördar. Häromåret tog jag sex ton havre/hektar på ett skifte.

Bo på lantgård

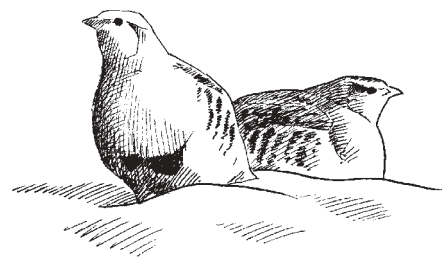
Går man från mangårdsbyggnaden över vägen och genom en lund kommer man efter något hundratal meter fram till den gamla arbetarbostaden som ligger avskilt med utsikt över åkrarna i norr. Den används nu för "Bo på lantgård". Det brukar vara fullbokat hela sommaren. Bland annat är det mycket tyska turister som kommer hit och bor en vecka. – Man får bjuda lite på sig själv, säger C-G. – Ibland kör jag runt barnen i högkärnan.

Djuren är annars ett populärt inslag bland gästerna. Förutom kor, får och höns syns också en stolt påfågelhane som spatserar omkring på gårdsplanen. Den har en fru som just fått fyra kycklingar. CG funderar på att skaffa några kaniner för att få ytterligare en attraktion för barn som kommer hit.

Några nya landskapsvårdsprojekt har han inte på gång för tillfället men han ser gärna att fler biologer kommer till gården och undersöker vilka arter som finns. – Inventering och uppföljning av skötselåtgärderna skulle öka min motivation ytterligare.

Stenskvätta häckar i stenmurar och stenrösen och vill gärna ha en öppen, solbelyst miljö kring bopplatsen.

"Hur trivs till exempel raphöns och fasaner om allt sly ska röjas bort kring stenmurar och diken?"

"Den gamla arbetarbostaden som ligger avskilt med utsikt över åkrarna i norr används nu för 'Bo på lantgård'. Det brukar vara fullbokat hela sommaren. – Man får bjuda lite på sig själv", säger C-G. "– Ibland kör jag runt barnen i högkärnan."

Thomas Nilsson i Hammar med sin specialodling för att gynna kornsparven. Maj 2003.

Sparven som kom tillbaka

”På artens sista utpost i landet, Hammar, konstaterades ingen häckning”. Så stod det om kornsparven i skriften ”Fåglar i Skåne” 1997. Efter många år av minskning befarade de flesta ornitologer att det bara var en tidsfråga innan arten skulle vara borta ur den svenska faunan. Tack vare gott samarbete mellan naturvårdare och lantbrukare ser det idag hoppfullare ut för de svenska kornsparvarna.

– Jag har haft en klockarkärlek till kornsparven ända sedan 1959, när jag fick se och höra min första sparv på Rügen i östra Tyskland, berättar ornitologen Kurt Ivarsson när vi ses hemma hos lantbrukaren Sigvard Andersson i Hammars by strax öster om Ystad.

Kurt är så kallad artväktare för kornsparv, ett ideellt arbete som han gör åt Skånes Ornitologiska Förening, Svenska Naturskyddsföreningen och Världsnaturfonden WWF och som innebär att han följer hur det går för kornsparvarna med häckning och övervintring.

– Jag tror vändningen för kornsparven kom 1999 när en lantbrukare, Nils-Arne Persson, började med ekologisk odling här i Hammar, säger Kurt. I hans ärtåker höll det till ett flertal kornsparvar. Ärtodlingar, särskilt om de inte besprutas, är rika på insekter som ungarna behöver när de är små.

Ungarna äter larver

Genom att sitta många timmar med tubkikare och spana när föräldrarna matar sina ungar har Kurt kunnat identifiera vad kornsparvsungarna bjuds på. När de är små är det främst larver av fjärilar, harkrank och vårtbitare som står på menyn. När de vuxit till sig och börjar bli stora nog att lämna boet börjar kosten blandas upp med vegetabilier, till exempel kärnor av korn. Som vuxna äter kornsparvarna mest frön, gärna spannmål, vilket är en orsak till att de fått så svårt att klara sig.

Dagens hypereffektiva jordbruksmaskiner lämnar så lite spillsäd, att det inte blir tillräckligt över till kornsparvarna. En annan orsak är insekts- och ogräsbekämpning som reducerar antalet insekter och frön. En tredje är att den finns färre buskage och andra miljöer att söka skydd i ute i åkerlandskapet.

Men när vi ses denna soliga majdag hemma hos Sigvard hör vi genast en kornsparv som sitter och sjunger någonstans bakom ladugården. Först kan vi inte få syn på den utan hör bara dess gnisslande sångstrof.

– Den finaste sång jag vet, säger Kurt och ingen av oss andra vågar protestera. Sen får vi syn på den, där den sitter längst ut på en trädgren. En robust brunspräcklig sparv, med en kraftig näbb, som den då och då öppnar på vid gavel för att stämma upp sitt entusiastiska gnissel. Kurt håvar fram sin tubkikare och snart kan vi beskåda den något skygga rariteten på närhåll. För Sigvard är det första gången han får se kornsparv ordentligt.

– Det var på tiden, tycker han.

Häckning i slättervall

År 2000 kom han i kontakt med kornsparven första gången. Då hade Kurt upptäckt en häckning i Sigvards slättervall. Han undrade då om Sigvard, mot ersättning, kunde tänka sig att skjuta på vallskörden ända fram till september. – Jodå, det gick bra.

1,5 hektar vall undantogs från normal vallskörd. Häckningen gick bra och kornsparvarna fick ut sina ungar. Året därefter höll sparvarna till på trädan istället. Då lät Sigvard bli att slå av trädan och bröt den inte förrän följande vår.

Åker som fågelbord

Åtgärderna verkade ha givit resultat för i december 2001 siktades hela 43 kornsparvar på ett otröskat vetefält i närheten, som odlades av en annan lantbrukare – Jan Nilsson.

– Det var alltså ett olycksfall i arbetet som fick mig inkopplad i det här projektet, skrockar Jan Nilsson när saken kommer på tal. Hösten 2001 var så regnig att jag inte hade kunnat skörda det fältet. När Kurt kom och hälsade på skulle jag just till att plöja ner det. Istället fick det stå över vintern och rädda kornsparvar och en mängd andra småfåglar från att svälta ihjäl.

– Då förstod vi betydelsen för kornsparvarna av att lämna oskörda spannmålsfält som vinterföda säger Kurt. Efter överenskommelse med Jan Nilsson och markägaren Mats Andersson såddes därför ett tunnland av vardera vete och havre år 2002 för samma ändamål – kanske Sveriges största fågelbord? Dessutom avsattes ytterligare ett fält, i detta fall med korn, i Hammar hos den fjärde lantbrukaren i projektet, Thomas Nilsson.

Thomas brukar 50 hektar åker och har 14 amkor som betar i backarna ut mot havet, Hammars backar. Liksom de övriga lantbrukarna i projektet är han ingen hängiven ornitolog men tycker att man ska försöka hjälpa till om man kan.

– Man får tänka på lite annat än sig själv. Fast visst smärtade det lite i bondehjärtat att inte skörda kornfältet. Jag har nog aldrig haft så fint korn som just då. Men jag fick ju ersättning för skördebortfallet så jag ska inte klaga.

75 kornsparvar

Helt klart är att åtgärderna gav avsett resultat. Under vintern 2002-2003 kunde som mest 75 hungriga kornsparvar räknas in vid ett och samma tillfälle på de båda fälten. De lockade även ett hundratal gulsparvar, vinterhämpling, lappsparv, sånglärkor, duvor och kråkfåglar. I år, 2003, har Thomas på Kurts uppmaning sått ett 11/2 tunnland med en ovanlig blandning – havre, korn och ärter. Tanken är att ärterna ska locka till sig insekter och ge föda åt kornsparvarna under häcknings-säsongen, medan korn och havre huvudsakligen kommer att tjäna som

Ovan ung kornsparv. Nedan Kurt Ivarsson och Sigvard Andersson i samtal om kornsparvar.

Efter många år av minskning befarade de flesta ornitologer att det bara var en tidsfråga innan kornsparven skulle vara borta ur den svenska faunan. Tack vare gott samarbete mellan naturvårdare som Kurt Ivarsson och flera lantbrukare ser det idag hoppfullare ut för de svenska kornsparvarna.

vinterfoder. Årets häckningsäsong ser också lovande ut med minst 12 kullar som kommit på vingarna i området från Hammar till Hagestads mosse.

Jordbruket behöver bli mer fågelvänligt

Vad kostar då detta arbete? Några stora pengar för att rädda kornsparven har det hittills inte rört sig om. Kurt har arbetat ideellt och kostnaderna för att ersätta lantbrukarna för utlägg för utsäde och skördebortfall uppgick 2002 till knappt 16 000 kr från WWF, SkOF och Naturskyddsföreningen i Skåne. Om det kommer att räcka för att behålla en stabil population av kornsparvar i östra Skåne återstår att se.

Kurt Ivarsson ser detta som akutåtgärder, som kan rädda kornsparven tillfälligt, men på längre sikt behövs att hela jordbruket blir mer fågelvänligt. Till exempel att fler odlar ekologiskt och att trädorna används mer systematiskt för faunavård. Och att buskage och andra sittplatser för kornsparven får vara kvar.

– Den där rishögen tycker jag du ska låta ligga kvar ett tag, säger Kurt till Sigvard när han får syn på ”majbrasan” av grenar som Sigvard släpat ihop efter att han beskurit en pilevall. Är det någon som gnäller så skyll på mig.

Det blir Sigvard som får sista ordet. – Du har en väldig tur du. Först kom du precis innan jag skulle hugga vallen. Sen kom du precis innan Jan Nilsson skulle plöja ner vetefältet. Och nu kom du just innan jag skulle elda upp rishögen.

Vi skrattar gott innan vi skiljs åt. Det är tur för kornsparven att det finns eldsjälar som Kurt Ivarsson och hjälpsamma lantbrukare och markägare som Sigvard, Jan, Mats och Thomas.

Lähäckar gynnar både vilt och gröda

Visst kan man göra åtgärder för biologisk mångfald även i den öppna slättbygden. Det visar Göran Brynell, lantbrukare på Västrabo utanför Trelleborg, som planterat buskar och träd för att berika slättlandskapet och förhindra jordflykt.

– Dammen är navet i våra viltvårdsplaneringar, säger Göran Brynell, som är lantbrukare på Västrabo strax utanför Trelleborg. Kring dammen har han skapat ett litet ”viltreservat” i slättlandskapet, med omväxlande viltåkrar, mindre ”öar” av busk- och trädplanteringar och en salixplantering på åtta hektar. Därifrån utgår också lähäckar i olika riktningar längs fältkanterna.

Lähäckar

Totalt finns det 2,7 km lähäckar på lantbruksföretaget som består av 200 hektar egen mark. De flesta lähäckarna planterades 1988 och 1989 med hjälp av statliga NYLA-medel, som bekostade plantmaterialet. Första året gjorde Göran och hans far planteringsarbetet. Det tog ungefär fyra dagar för dem att plantera 1,1 km häck. Andra året fick de hjälp av Skogsvårdsstyrelsen.

– De vi planterade själva har blivit bättre. Kanske för att vi lyckades skapa en bättre miljö för plantorna när vi grävde ett eget hål för varje enskild planta, istället för att plöja en lång fåra i jorden där alla plantorna sattes.

Häckarna är uppbyggda av tre rader av omväxlande buskar och träd

Göran Brynell, lantbrukare på Västrabo utanför Trelleborg, som planterat buskar och träd för att berika slättlandskapet och förhindra jordflykt.

Tregradig lähäck cirka 15 år efter plantering.

Göran inspekterar en av sina lähäckar.

Viltvatten. Navet i viltvården på Västrabo.

Nedan: lähäck uppbyggd i tre rader med beståndsträd, amträäd och brynväxter.

av 25-30 olika arter. Avståndet mellan raderna är 1,25 meter och likaså mellan plantorna inom samma rad.

Plantorna är uppdelade i tre kategorier – beståndsträd, amträäd samt brynväxter.

- Beståndsträden är till exempel ek, sälg, fågelbär, körsbärspommon och oxel.

- Som amträäd har klibbal använts.

- Till brynväxterna hör buskar som havtorn, svart vinbär, måbär, hassel, rödvide, benved, fläder, snöbär, äppelros och vresros. Skånska Jägarsällskapet har givit råd om utformning och växtval.

Idag, knappt 15 år efter plantering, är häckarna 2-4 meter höga, med en varierad vegetation, från låga buskar till träd som skjuter i höjden. Nästan alla plantor har tagit sig, få har gått ut. Ifjol vintras började de gallra i häckarna. Det är i första hand amträäden som plockas bort. Häcken är kanske inte så tät som man föreställer sig en lähäck. Där märks en tydlig skillnad mot de häckar som planterades redan för 20 år sedan, de är tätare och kraftigare. Att få en fullt utväxt lähäck tar enligt Göran ca 10 år.

Förhindrar jordflykt

Syftet med lähäckarna är dels att ge skydd och föda åt viltet, men också att minska risken för jordflykt. Västrabo har relativt lätta jordar, sandig lättlera, och det blåser friskt i den här delen av Skåne. Gården ligger dessutom bara någon kilometer från havet. Man kan se att läeffekten har betydelse för odlingen. Grödan är oftast finare närmare häckarna än mitt ute i fälten. Det är också uppenbart att fältviltet tycker om häckarna.

- När det blåser sitter hararna och trycker längs häckarna, berättar Göran.

Kostnaden för häckarna har inte varit stora, särskilt inte eftersom plantkostnaden finansierats till stor del av NYLA-medel. Den enda kostnaden har varit arbetet. Göran uppskattar att skötseln av alla häckarna på 2,7 km har krävt cirka 10 arbetsdagar/år, utöver plantering. Det mesta arbetet ligger under de tre, fyra första åren.

Pilevall

– Planeringen är viktig, menar Göran. – Helst bör man ha något eller några år att förbereda marken inför plantering. Gärna vända på jorden och bearbeta den. Vi hann spruta en gång mot kvickrot före planteringen av lähäckarna, men det var i princip allt. Vi har därför haft rätt mycket ogräs i häckarna som vi fått bekämpa. De första åren efter plantering sprutade vi med en markherbucid som förhindrade ört- och gräsogräs. Åkertistel har vi slagit av manuellt samt bekämpat kemiskt med hjälp av ryggspruta. Man får ju vara försiktig hur och med vad man sprutar så man inte skadar det man planterat.

– Med facit i hand hade det varit enklare att flytta fältkanterna och plantera häckarna ett par meter in i åkermarken istället. Då hade vi genast haft en gynnsam miljö för plantorna och sluppit kantproblemen med mycket ogräs.

Detta har Göran tillämpat när han planterat en alldeles ny pilevall på åkermark intill en körväg.

– Somliga tycker det är tokigt att ta tre meter åkermark ur produktion för detta ändamål, men det bjuder jag på.

Pilarna som han planterat är sticklingar från de gamla pilarna som finns i gårdsmiljön, och som nyligen hamlades. De sattes i vatten över vintern så att de fick lite rottrådar och planterades sen ut på våren. De har vattnats en gång/vecka under de första två växtsäsongerna och pilarna har stagats upp med stödkäppar och skyddats med ett plantskydd mot viltet. Göran har klippt och stammat upp dem efterhand. Nu, tredje året, är de ett par meter höga och ser fina ut.

Rikt fågelliv

Vilt och fåglar verkar trivas på Västrabo. Några inventeringar av djurlivet har inte genomförts men vid mitt korta besöka ser jag gott om fasaner som springer in och ut ur häckarna. Göran berättar att det också finns raphöhns och gravänder som födosöker på viltakern och rådjur och harar ute i fälten. Flera par hämpling flyger längs lähäcken och signalerar sin närvaro. Troligen häckar de i några av de tätare buskarna.

Allra mest fågel är det i ”viltreservatet” där det sjunger flera näktergalar och törnsångare. Mest glädjande ur naturvårdssynpunkt är en törnskephane som sitter på en stängselstolpe och spanar efter insekter. Törnskatan, som kräver öppna gräsbeväxta buskmarker, har minskat dramatiskt i hela Västeuropa under de senaste tre decennierna och är nu bland annat försvunnen från England.

Kommer det att bli ännu fler åtgärder för djurlivet på Västrabo framöver, frågar jag Göran innan vi skiljs åt.

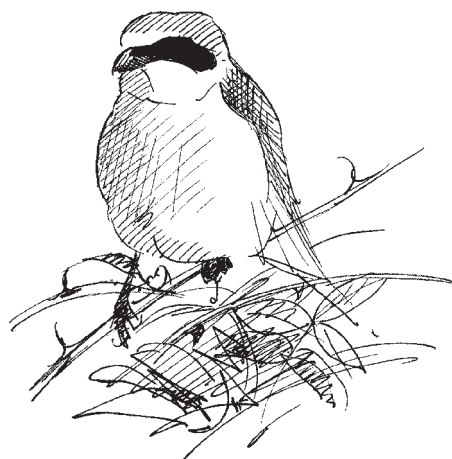
– Att sköta viltet är en ständigt pågående process. Ifjol våras satte vi en ny häck i anslutning till gårdscentrum. Sen har jag och en granne pratat om att eventuellt sätta en lähäck längs ägogränsen. Vi jagar tillsammans, så det passar bra.

Halmbalar som vindskydd.

Nyplanterad pilevall: ”– Somliga tycker det är tokigt att ta tre meter åkermark ur produktion för detta ändamål, men det bjuder jag på.”

”Mest glädjande ur naturvårdssynpunkt är en törnskephane som sitter på en stängselstolpe och spanar efter insekter. Törnskatan, som kräver öppna gräsbeväxta buskmarker, har minskat dramatiskt i hela Västeuropa under de senaste tre decennierna och är nu bland annat försvunnen från England.”

Fakta om Västrabo

- Gården drivs sedan 1994 av Göran Brynell, som är 3:e generationen Brynell på Västrabo. Två heltidsanställda.
- Lantbruksföretaget är inriktat på växtodling, på 445 ha åker. Förutom egen mark, ca 200 ha, sköter Västrabo växtodlingen åt en granne som har smågrisproduktion. Växtodling 2003: höstvetete 135 ha, vårkorn 134 ha, sockerbetor 83 ha, ängsgröe (frö) 35 ha, spenat (frö) 11 ha, foderärter (utsäde) 9 ha, Uttagen areal 38 ha.
- Omsättning ca 6,5 milj. kr

G O D A E X E M P E L FÖR BIOLOGISK MÅNGFALD I ODLINGSLANDSKAPET

Skåne utgör tre procent av Sveriges yta men hyser 17 procent av åkermarken och producerar en tredjedel av landets livsmedel. Det skånska odlingslandskapet innehåller i många avseenden en unik, särpräglad och stor biologisk mångfald. Problemen skärskådas ständigt; hur skall mångfalden bibehållas och stärkas i ett landskap, som praktiskt taget helt präglats av människan och hennes lika skiftande som ingripande verksamhet?

Men mycket positivt, som inte alltid syns utåt, har skett de senaste åren. Med detta samarbetsprojekt mellan SNF och LRF vill vi visa på goda exempel där lantbrukare bevarar, återskapar och nyskapar värdefulla naturmiljöer. Vi hoppas att denna skrift skall inspirera naturintresserade och lantbrukare att samarbeta och utveckla liknande projekt på många fler ställen i det skånska odlingslandskapet.

